

Galdera motzak: A eredia

1. Emaidazu kronologia erlatiboaren adibide bat.

- Zubereraz “u” > “ü” /y/ aldaketa, “o” > “u” aldaketa baino lehenago gertatu zen, besteala “o”-ak ere /y/ bihurtuko ziren eta.

- 1) “-n-” > “-h-”

2) *h3 > h1

“arena” > “areha” > “harea”,

2. Zer da gramatikalizazioa.

Meillet-ek (1912) sortutako kontzeptua: hitza gramatika-marka bihurtzen deneko prozesuari esaten zaio.

Kurylowicz-ek (1965): “morfema baten hedadura handitzean datza, estatus lexiko batetik gramatikal batera, edo gramatikal batetik gramatikalago batera igarota”.

Kontrako prozesua lexikalizazioa da.

3. Analogiaren euskarazko adibide pare bat.

Egitura fonetikoan faktore ez-fonetikoen eraginez gertatzen den aldaketa irregularra da. Adibidez:

(a) “*da-tor-z” > “datoz”, eta ez “**datos”; “rz” > “s” aldaketa erregularra den arren, “doaz”...-en analogiaz.

(b) Ekialdean “dira”-rekiko analogiaz “gira” eta “zira” formak sortu dira.

4. Zer da protohistoria?

1545 baino lehenago badugu zenbait informazio euskarari buruz, ez zuzena, zeharkakoa baizik: akitanierak (K. o. I-III. mendeak) eta Erdi Aroko dokumentazioak eskaintzen digutena. Protohistoria zehazki historia ez den, baina nolabaiteko lekukotasunak dituen garaiari deritzogu.

5. Noizko eta nongo hizkeraren lekuko da *Refranes y Sentencias*?

RS-n ez da islatzen biltzaileak erabiltzen zuen euskara, ezaugarri askotan askoz lehenagokoa baizik, atsotitzak, beste ahozko generoak bezala, buruz ikasten eta belaunaldietan zehar ahoz aho transmititzen direlako. Bilbo aldeko hizkerarekin lotu da,

eta 1596an lekukotzen bada ere, gutxi gora behera mende bat lehenago hizkeraren lekuko da.

(?) 6. Zer dira homologiak?

Jatorri bereko lekukotasunak dira, azaleko antzekotasuna (analogia) izan edo ez.

(?) 7. Euskararen ahaidetasun hipotesien artean zein da zuretzat egokiena? Zergatik?

Bat ere ez da egokia, analogietan oinarritzen baitira, ez homologieta. Luchaire-k proposatutako Akitanierarena salbuespena litzateke.

8. Maileguen egitekoa euskararen historiaurrearen berreraiketan.

- Maileguetan gordetako aztarnek laguntza eman dezakete hizkuntzaren garai zaharragoez ezer jakiteko, dela hizkuntza hartzailearen, dela emailearen. Euskararen kasuan, Latinetik hartutako maileguek eta horien bilakabideak, berriz, AE-ren sistema fonologikoa berreraikitze oinarritzko lekukotasunak izan ziren Mitxelenarentzat.

- Maileguek lagun dezakete aldaketen kronologia erlatiboa ulertzen ere.

- Maileguei buruz dakigunak maileguak ez direnen berri ematen digu. Euskararen berebiziko garrantzia dute.

9. Hiru argudio [bortitz / ahul] oposaketaren alde AE-ko herskariaren sisteman.

1) Geminatuen bilakabideak adierazten du orduko euskaldunek hotsen indarrari begiratzen ziotela eta ez haien ahostuntasunari: lat. “BB” > eusk. “p”. “abbas” > “apaiz”.

2) “f”-aren lekukotasunek erakusten dute nola “b” eta “p”-ren arteko bereizketa ez zen ahostuntasunaren arabera, baizik eta ahoskera ahula edo indartsua izatearen arabera.

3) Lekukotasun zaharrenetako datuak ere alde. Akitanierazko <TT> eta <CC> grafiak indartsuen adierazpide ditugu (vs. <TH> hasperenduna).

10. Zer zuten komunean AE-z herskari, ozen eta txistukariak Mitxelenak [bortitz / ahul] oposaketaren bitartez antolatzeke guztiak?

[bortitz / ahul] oposaketa, hots, neutralizazio patroia bera: hitz hasieran ahularen aldeko neutralizazioa, amaieran bortitzaren aldekoa eta bokal artean soilik mantentzea oposaketa.

11. Zergatik ez du Mitxelenak /m/ AE-ren inbentarioan sartzen?

Maileguetarik eta fonosinbolismoetarik at, testuinguru sudurkarietan sortzen zen /b/-ren alofono gisa bakarrik aurkitzen delako.

12. Emazu AEZ-ren ezaugarri fonologiko eta morfologiko bana.

Leherkaririk ez hitz amaieran “**~T”, eta aurrizkien erabilera.

13. Zergatik euskalkiak ez datoz leinuen hizkera zaharretatik?

- Aspaldiko hipotesia da lehenik erromatarren aurreko tribuek eta gero eliz barrutiek euskalkien mugak xeheki markatzen dituztelakoa, ez jakin tribuak eta elizbarrutiak euskalkien kausa diren, edo haien ondorio. Funtsean euskalkiak apaingarri historikoz janzteko ahaleginak besterik ez dira.

- Garai bateko leinuen egiazkotasuna dudan egoteaz gainera, euren banaketak eta euskalkienak ez dute bat egiten, hain zaharrak balira, euskalkiak elkarrengandik urrunago leudekeelako.

14. Ze eratako berrikuntzak dira garrantzitsuenak adarkatze bitarrerako Zergatik?

Berrikuntza zaharrenak, betiere paraleloak ez direnean, banaketa zaharrenetatik datorrelako euskalkia.

15. u- / i- txandakatzea: AE, EBZ, dialektala? Zergatik?

Dialektala. Bizkaierak gainerako euskalkiekin fonologian duen bereizgarri zaharra da. “*eu-” diptongo zenbaiten emaitzak dira, ez beti koherenteak.

16. Zenbat eta zein bokal eta diptongo fonologiko zituen AE-k?

5 bokal (“a”, “e”, “i”, “o”, “u”) [6, zubererazko “ü” kontuan hartuko bagenu] eta 5 diptongo (“au”, “eu”, “ai”, “ei” eta “oi”) [6, “ui” diptongo bakuna kontuan hartu ez gero].

17. Bokal irekitzeen eta itxieren hiruna adibide. Zein testuingurutan ematen?

- Bokal irekiera: “e” > “a” (___R): “berri” > “barri”, “txerri” > “txarri”, “gerri” > “garri”.

- Bokal itxiera: “o” < “u” (___n), Zubereraz: “gizon” > “gizun”, “ezkondu” > “ezkundu”, “ontsa” > “untsa”.

(?) 18. Amaierako bokalak: sailkapen nagusia.

Amaiera erlatiboa eta amaiera absolutua.

19. Noizdanik dira soinu sabaikariak?

AE-n soinu bezala jada agertzen ziren maila alofonikoan bazen ere. Mendez mende fonema bihurtu da, lehen adierazgarri eta bazterreko ziren hotsak normaltzen joan diren heinean.

20. Fonosinbolismoen ezaugarri formal zenbait.

Zenbat hizkuntzan bakanago den hots bat, hainbat eta balio fonosinboliko gehiago izango du hots horrek. Onomatopeia, oihu, umeen hizkuntza eta antzekoetan diptongoek duten ohiz kanpoko maiztasunak erakutsi du diptongoak ez direla oso zaharrak. Bestalde, muta cum likidoak onartzen dira (kontsonante taldeak).

21. Hitz hasierako herskari ahoskabeak: jatorriak.

- (1) Aurreko hotsak erori izana: BN “phaile” < “ephaile”.
 - (2) Hitz adierazgarriak (fonosinbolismoak): “khiño”, “plast”...
 - (3) Lehengo atzizkiak, aske erabiltzen hasitakoak: “kide”, “tegi”...
 - (4) Mailegu berriak: “pinu”, “parte”, “polit”, “taula”...
 - (5) Erromantzearen eragina: “pake” < “bake”...
 - (6) Bikote ugarien eraginez, forma ez etimologikoen sorrera: BN “pi(d)aia”...
- Mailegu modernoak (parte), barneko asimilazioak (kalte), fonosinbolismoak (plast), analogiaz (pidaia).

22. AE-ko *d- hasierakoaren zenbait froga.

- (1) “d-” > “l-” maileguetan (Mitxelena).
- (2) Erreduplikazioaren ondoko horzkarien disimilazioa: “*do-dol” > “odol”...
- (3) “*d-” > “j-” (V__V) adizki jokatugetan (Lakarra).

23. Zer esan genezake /f/-az?

Hots hau gurean berria dela (Markinako idazleek, Mogel, frai Bartolome... aldarrikatu bezala). Gaur egun Euskal Herri ia osoan /f/ fonema arrunta da, bai hitz hasieran, bai hitz barnean ere. G, B eta GN-n, maileguetako “f” > “p”, eta baita erdialdeko eremutik kanpo ere. Mitxelenak ez zuen AE-ren fonologiaren berreraiketan fonema bezala sartu.

24. *h2 / *h3 > h-: zenbait adibide.

- *h2 > h-: (1) “enuskara” > “ehuskara” > “heuskara” > “euskara”.
- (2) “*enazur” > “*ehazur” > “*heazur” > “hezur”.
- *h3 > h-: (1) lat. “arena” > eusk. “*arena” > “*areha” > “harea”.
- (2) “*bor-gehi” > “*bor gehi” > “*or gehi” > “*horgei” > “hogeï”.

(?) 25. Zenbat ozen fonologiko ziren AEM-n? Eta AEZ-n?

AEM-n 6 eta AEZ-n 3.

26. Non eta noiz ematen da artikulazio puntuaren neutralizazioa txistukarrietan?

- (1) Hitz hasieran frikariak (hitz adierazgarri batzuk salbu: “tzintzarri”, “tzar”...
- (2) Erroaren bukaeran afrikatua: “hatz”, “hitz”, “huts”...
 - (a) Mailegu zaharretan: lat. “fortis” > “bortitz”...
 - (b) Hitz bukaeran –TS, bokal artean –S.
 - (c) Batzuetan hitz bukaeran zalantzak: “amets” / “ames”...
 - (d) Salbuespenak: instrumentala “-z”, aditzoinak “haz”, “eros”...
- (3) Herskari aurrean frikaria: “hitz” → “hizkuntza”...
- (4) “l” eta “n” ondoren zenbait euskalkitan afrikatua (inoiz “r” ondoren).

(?) 27. gatz / gazi, orratz / orrazi... Zein alomorfo zaharrago? Nola azaltzen bikotea?

“Gatz” eta “orratz” ezin dira zaharrenak izan, `frikaria > afrikatua`, euskararik zaharrenean ez zegoen oposaketa.

(?) 28. Grassmann-en legeak: erro / silaba barnean eta erro / silaba ezberdinetan.

hor + so > hohso > ohso > otso (erroan).

hi + haur + re > hihaure > ihaure > eure.

29. Argudioak Martinet-en azentueraren alde eta kontra.

Alde: Herskariak hitz hasieran eta barnean desberdin egokitzea azaltzen du. Azentu demarkatzailearen bidez beran nahi duena lortzen du.

Kontra: Azentu lehen vs 1. silabaren ezegonkortasuna.

30. **TVTV: zergatik?

AEZ-erako Lakarrak proposatutako erro kanonikoa monosilaboa delako.

31. Erra monosilabikoa AEZ-n: hiru ondorio nagusi.

- (1) Atzizki eta postposizio gutxi; aurrizkiak.
- (2) VO ordena.
- (3) Bokal gehiago eta kontsonante gutxiago.

32. Hizkuntza eransleek nolako erro ereduak izan ohi dituzte?

Bisilaboak (silaba irekidunak).

(?) 33. Zer dakigu euskararen gramatika kategorien bereizkuntza zaharrez?

Adjektiboa kategoria itxia.

(?) 34. "Eure" eta "zeuen"-en jatorria.

"*hi" + "(h)au(r) + e > "*ihaure" > "eure"

zeu + en > zeuen

35. Artikuluaren bilakabidea.

Gaurko artikulua 3. graduko erakusletik dator, erakuslea klitiko bihurtuta:

"*-har" > "-ha" > "-a": "gizona" < "gizon *har".

36. Hiru zenbakiaren etimologia.

- (3) “*her” (cf. “hertsi” < “*hertz-(te)i”) + “ur” > “hirur”.
- (4) “laur” < “labur”
- (5) “bost” < “bortz” < “*bor-tz”
- (6) “sei” < “*sehi”.
- (7) “zazpi” < “*(bor)zaz + bi”.
- (8) “zortzi” < “*zorrotz-i” (cf. Ukabileko mendixkak).
- (9) “bederatzi” < “*beda” (cf. “bederen”, “bedera”) + “eratzi” (cf. “jantzi”).
- (10) “hamar” < “*han-bor”.
- (11) “hamaika” < “*hama(r)-be(da)-ka”.
- (12) “hamabi” < “*hamar-bi” → “amai” (B, XIX. mendea).
- (15) “*han-bor-bor-tz”.
- (20) “*(b)o(r)-gen-i” > “*ogehi” > “hogei”.
- (100) “ehun” < “*hen” (cf. `enbor, zuhaiska`) + “hun” (cf. `hiedra`).

37. Euskarak ba ote du deklinabiderik? Zergatik?

Euskaraz eta gainerako eranskarietan ez dago benetako deklinabiderik; hizkuntza flexiboen kontua baino ez da. Gainera, gurean sistema bakar bat gehituaz doana vs. latineko bost deklinabideak, bakoitza hitz kopuru ezberdin eta ezberdintasun formalekin.

38. Ergatiboaren jatorria.

- “-k” < “*ga”? Lakarrak bizidunetako “-ga”-rekin lotu du.
- Leku atzizkian bizidunengan du jatorria. “aitaren-gan”. Hortik sortua, -ga horretatik.

39. Datiboaren jatorria.

Pl. E-Z “-ér” < “*ag-e-ri” (Azkue 1923) / “-ai”, “-ei” < “*-agi” (Jakobsen-ek proposatu eta Mitxelenak onartua).

Gaur egun “-i” < “*nin” (Lakarra 2008).

40. “gibel” ala “oste” da zaharrago? Zergatik?

“gibel zaharragoa da”; “gibel” < “*gi-” + “*bel”, Lakarrak “*gi-” aurrizki zahartzat proposatzen du, “*bel” AEZ-eko erro monosilabo (CVC) gisa interpretatzen dugun bitartean. “Oste” berriz ezingo genuke zatitu, -C erorketarik ezin onar genezake gainera. Izatekotan mailegua izanen da, baina beti ere CVC garaiaren ondorengo garairen batean hartua.

41. Ba ote preposizioen aztarnarik?

Lakarrak AEZ-erako CVC erro kanonikoa monosilaboa zela proposatu zuen. “samur”, “labur”, “sakon”, “samin”, “labain”, “gibel”, “gizen”... hartzen baditugu, “sa-”, “la-” eta “gi-” aurrizkiak ateratzen zaizkigu, “*bel”, “*bur”, “*zen”, “*bin”... erroen aldamenean.

(?) 42. Aditz-erroen forma kanonikoak: nola eraman litezke CVC-ra?

“*e-da-ra-CVC”.

43. Hiru konbinaketa “*e-da-ra-CVC”.

*e-da-ra-dan-o > *ardano > *ardao > ardo

*e-da-ra-don-i > *urbani > *urbahi > *hibai > ibai

*e-da-ra-gotz-i > “*eargotzi” > “*eorgatzi” > “urgatzi”

44. Multzo aditzak zer dira?

Aditz erro ezberdinen pilaketaz edo elkartzeaz sortutako aditzak dira. Euskararen kasuan, `aplikatiboa´ + `kausatiboa´ + CVC. Noizbait “e-CVC-CVC-CVC” izan dugula pentsatu behar. Aditz hauen ezaugarri nagusia aspektu-denbora-modu-pertsona marken falta dugu, eta beren artean simetrikoak nahiz asimetrikoak izan daitezke.

45. AE-n aditz guztiak ote sintetiko? Zenbatsu?

Ez. Bi dozena inguru.

(?) 46. Zein da perifrasiarik zaharrena? Zergatik?

Aditz oina + *edin / *ezan. Gramatikalizatuena delako eta inguruko hizkuntzetan parekorik ez duelako.

(?) 47. Aoristoa.

Aditz oina + *edin / *ezan erabiltzea aspektu burutua adierazteko. Adibidez, “ikus nezanean” `ikusi nuenean´.

48. Berregituraketa “zuek”-ekin.

“-zu” `kolektiboa´, `pluraltasuna´ adierazteko sartu zen zenbait gramatika-esparrutan, deklinabide mugatu plurala sortu aurretik. “zuek” berria. Ingl. “you” = `zu´ + `zuek´. eusk. “zu” → sing. → “zuek”.

(?) 49. “da-” eta “-en”-en gramatikalizazioa.

“da” aspektu burutugabea, “da-go”: *dar > da.

“en” aspektu burutua, “n-en-goien”: *den > en.

(?) 50. Kurylowicz-en analogiaren legeotarik bat.

51. “Neure ama Roman iltza”: nongoa eta noizkoa da?

52. Laguntzailearen gramatikalizazio gradua.

*edin / *ezan gramatikalizatuago izan / *edun baino.

53. Bergararrok hasi dira “trajioe baten” asmatzean: zer duzu esatekorik egitura honetaz?

54. “Han datz hilik” / “beraz Presebalen kaltean”: zer duzu esatekorik egitura honetaz?

55. Fonologiazko aldaketak eta tipologia diakronikoa.

Kontsonante kopurua ugaltu, eransletasuneranzko tipologiarantz hurbilketa.